

**Девиянт хулқли ўсмирлар шахсий ривочланиши ва хулқ-
атворини психологик коррекцияси**

*Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Вазирлиги Академияси 3- курс
курсанти **Нортожиев Алишер Улузбекович***

АННОТАЦИЯ: Ушбу мақолада ўсмирлар ўртасида девиянт хулқ атворини ривожланиши ва бунинг натижасида ўсмирлар ўртасида жиноятчиликнинг ўсиб бораётганлигини ва шунинг билан улардаги оилавий, шахсий ва мактаб жамоаси ўртасидаги муаммолар натижасида жамиятдан аламзадалик ва ўрнатилган қонунлар, ахлоқ одоб қоидаларини менсимаслик, уларни бузишга бўлган истак туфайли болалар ва ўсмирларда девиянт хатти-ҳаракатларнинг ривожланиши ва уларнинг психологик коррекцияси каби масалалар кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: Девиянт хулқ, профилактика, психологик коррекция, дезадаптация, алкоголизм, наркомания.

АННОТАЦИЯ: В данной статье рассмотрено развитие девиантного поведения среди подростков и, как следствие, рост преступности среди подростков. В качестве результата проблем между семейным, личным и школьным сообществом рассматриваются такие вопросы, как неуважение к обществу и развитие девиантного поведения у детей и подростков из-за стремления нарушать установленные законы и правила этикета.

Ключевые слова: Девиантное поведение, подростки, профилактика, алкоголизм, наркомания, дезадаптация, психокоррекция.

ANNOTATION: In this article, the development of deviant behavior among teenagers and, as a result, the increase in crime among teenagers. As a result of problems between family, personal and school community, issues such

as disrespect for society and the development of deviant behavior in children and adolescents due to the desire to violate established laws and rules of etiquette are considered.

Keywords: *Deviant behavior, teenagers, prevention, alcoholism, drug addiction, disadaptation, psychocorrection.*

Кириш:

Маколада ўсмирларнинг девиант хатти-ҳаракатларининг турли психологик коррекция шакиллари муҳокама қилинади. Ҳозирги кунда девиант хулв-атворнинг сабаби шундаки, ўсмир ижтимоий табақаланишини бошдан кечиришлари, оилавий, шахсий ва мактаб жамоаси билан бўладиган муаммолар туфайли, уларда психологик бузилишлар, асабийлик, уйдан қочтишлар ва ҳуқуқбузарликлар содир этмоқда. Агар ўсмирнинг ёқоридаги муаммолари ҳал этилмаса, улар кўча муҳитига мослашув, эрта жинсий тажриба, наркомания, алкоголизм каби салбий иллатларни келтириб чиқаради. Шубҳасиз, болалар ва ўсмирларнинг девиант хулқ атвори муаммосини ҳал этишда этарли коррекция ишларини ташкил этилмасдан сезиларли натижаларга эришиш мумкин эмас. Девиант хулқ-атворнинг олдини олиш замонавий жамиятнинг энг муҳим вазифаларидан бирига айланиб бормоқда.

Асосий қисм

Психологик коррекция – бу кенг маънода амалий психологикнинг шундай шакли ва усулдаги фаолиятки, бу фаолият инсонни психологик, ақлий ва шахсий ривожлантиришдаги заифликларни тuzатишларга қаратилган бўлади. Психологик коррекциянинг мақсади: шахс психик кўрсаткичларини меъёрга келтириш, инсонга жамият талаблари асосида психик бузилишларнинг асоратли даражага етмасдан туриб фаолият кўрсатиш учун мақбул [оптимал] шароитларни яратишдир. Ўсмирлар билан ўтказиладиган педагогик-психологик коррекция, аввало, оилада ўсмир шахси ривожланиши учун мақбул бўлган психологик муҳитнинг

шаклланишига эришиш, унда ўз-ўзини бошқариш кўникмаларини ривожлантириш, ўзаро ҳамкорлик ҳамда ҳурматга асосланган жамоани жипслаштириш, ўсмирларда ўз-ўзини намоён этиш имкониятларини топа олишига имконият яратиш, уларнинг қизиқишлари ва эҳтиёжларини инобатга олган ҳолда ижтимоий фойдали фаолият йўналишларига жалб этиш, ўз олдига қўйган мақсад, шунингдек, истиқболли режаларни амалга ошириш мотивациясини шакллантириш каби вазифаларни қамраб олади. Ўсмирлик даврига хос психологик диагностика ва коррекция қуйидагилар билан тафсифланади: - психологик ёрдамни орқага суришнинг мумкин эмаслиги; - Деструктив хулқ-атворнинг шаклланишига олиб келувчи - психологик установакаларни аниқлаш ва коррекциялашга йўналганлиги; - ижтимоий-психологик мослашувчанлик даражасини таъминловчи, шунингдек, индивид барқарорлиги ва шахсий юксалишига хизмат қилувчи, турли кўринишдаги шахслараро низоларни ҳал этишнинг янгича усулларини излаб топиш ва тренингни амалга оширишдан иборат. Психологик диагностика ва психокоррекция одатда учта асосий вазифани бажаради - психологик қўллаб-қувватлаш; - психологик аралашув; - ижтимоий-психологик мослашув даражасини ошириш. Психологик диагностика ва коррекциянинг бир неча босқичлари мавжуд Булар: - психологик алоқа ўрнатиш; - деструктив хавф бўлган ҳиссиётни очиб бериш; - хулқ-атвор муаммоларини ечиш ва адаптив кўникмаларни сафарбар этиш; - хоҳишга кўра, шартнома тузиш. Психологик коррекциясининг махсус бўлган маъноси психолог «нимани тузатмоқчи» бўлишига боғлиқдир. Деструктив хулқ-атворли ўсмирлар билан ишлашнинг умумий тамойилларини қуйидагилар ташкил этади: - биринчи лаҳзадан эмпатик, интенсив-эмоционал хайрихоҳлик туси, ўсмирга нисбатан норасмий муносабатни ўрнатиш; - ўсмирнинг хоҳиш-истаклари, ташвишлари ва кўрқувлардан халос бўлишига имкон бериш; - имкониятларини фаоллаштириш; - анонимлилик талабига риоя этиш. Ўсмирлар билан амалга ошириладиган биринчи суҳбат жараёнининг асосий

вазифаларини қуйидагилар ташкил этади. Булар;- эмоционал тангликни камайтириш; - салбий ҳиссиётларини тўсиб қўйиш; - ўсмирни қийин вазиятларни енгиб ўтишга сафарбар қилиш; - ушбу инқироз жараёнидаги психологик шикастланиш [жароҳат] ҳолатлари эҳтимоли ва уларга адекват жавоб қайтаришга тайёрланиш; -ўсмирнинг эътиборини муаммолли вазиятдан ўзининг ички муаммоларига қаратган ҳолда унинг навбатдаги психологик ёрдамни қабул қилишнинг мотивациясини кучайтириш. Бу жараёндаги қийинчилик шундаки, нисбатан қисқа муддатли психологик диагностика ва коррекция жараёнида ўсмирнинг юксак мотивацияга эга бўлишида яққол кўринади. Деструктив хулқ-атворли ўсмирларда, кўпинча эмоционал алоқа қилишнинг имкони пасайган, мотивация умуман намоён бўлишга улгурмаган бўлади. Шунинг учун ҳам ўсмир билан биринчи учрашув ва суҳбат ҳар икки томон, яъни ўсмир-психолог диадик муносабатининг қийматини белгилайди. Ўсмир шаклланган инқирозли вазиятдан чиқиб кетишни хоҳлайди, лекин таклиф этилган ёрдамни Қабул қилишни истамайди. Шу боис ҳам, улар билан ўзаро мақбул алоқаларни тиклаш ва ҳамкорлик, шунингдек, вазият таҳлилини аниқлашга қаратилган суҳбатнинг психологик тавсифи ҳақида сўз юритмоқ жоиздир. Ўсмир хулқ-атворини тадқиқ этишга доир суҳбатлар муайян тамойиллар асосида тузилиши керак. Шунини таъкидлаш лозимки, ўсмирлар билан ўтказиладиган биринчи суҳбат давомида қўлланилган психологик усулларнинг барча йўналишлари унда кейинги ўзгаришлар мотивациясини яратишга қаратилмоғи лозим. Психологик коррекция, психологик консультация (маслаҳат бериш) билан узвий боғлиқ, у психологиянинг мустақил бўлишидир. Айнан, яқка тартибдаги психологик маслаҳатлар турли ҳаётий, шахсий ва бошқа шу турдаги муаммолари бор инсонларга ёрдам беради. Махсус ташкил этилган мулоқотсуҳбат давомида психолог ёрда- мида шахс ўзидаги бор кучларни сафарбар қила олиши мумкин. Айнан, шу қўшимча психологик куч-қувват ва қобилият, инсоннинг қийин муаммоли ҳолатлардан чиқишга ёрдам беради. Маслаҳат бериш усулларини

қуйидагича тузиш мумкин: 1. Ҳаётий кўникмалар, тренинглар; 2. Инсонларнинг ўзаро алоқаларининг тренинги; 3. Муаммони ҳал қилиш ва муҳим қарор қабул қилиш тренинги; 4. Қобилиятларни йуналтириш ва ривожлантириш; 5. Ўзининг ривожлантиришга, ўз устида ишлашга ёрдам.

Ижтимоий мослашувчанлик даражасини юксалатириш Бу усулдаги тренинглардан гуруҳ ичидаги ва оилавий руҳшу- носликда, психологик терапияда фойдаланилади, шу усуллар воситасида муаммоли вазиятга шахснинг бошқалар билан келиша олмаслик ху- сусиятларини тўғрилаш киритилади [психокоррекция]. Психологик коррек-ция ва ривожланиш камчиликларни тузатиш ва шахснинг шаклланиши жараёнида юз берган меъёрдан чиқишларни ҳал қилиш: шахснинг соғлом психологик ривожлантиришга шароит яратиш. Коррекциянинг мақсад ва вазифалари: - психологик ривожлантириш жараёнини тўғрилаш, ўқувчиларнинг салбий фикр, хатти-ҳаракатларига ўзгартириш киритиш; - ўқувчиларнинг қизиқиш, фаоллигини билиш жараёнига бўл- ган интилишларини ривожлантириш мақсадида уларнинг ақлий сусткашлигини тўғрилаш; - болалар ва ўсмирларнинг ижтимоий меъёрларга, қадрият- ларга, ўз девиант хулқи сабаб, оқибатларига, атроф-муҳитга, мак- таб ҳаётига мослаша олмаганликларни тўғриланиши; - ўсмирларга, уларнинг ота-оналари, ўқитувчиларига, тарбия- чиларга психологик коррекциянинг шахсни ривожлантириш учун қан- чалик муҳимлигини тушунтириш. Психологик маслаҳатлар—ўсмирларга, отаоналарга, васий-ҳомийларга, ўқитувчи ва тарбиячиларга уларнинг муаммоли вазиятларни ҳал қилиш учун кўрсатиладиган психологик ёрдам. Ички психологик қув-ватни жамлай олишни ўргатиш. Маслаҳатларнинг мақсад вазифалари: ота-оналарга болаларнинг ёшига ва ижтимоий психологик хусусиятларига қараб саволларига жавоб бериш уларнинг ривожланти- ришдаги камчиликларни енгиб ўтиб, тўғрилаб ўзгартириш; - ўсмир ўғил ва қизларга катталар, тенгдошлари билан кечадиган ўзаро мулоқотлардаги қийинчиликлари, шахсий, касбий муаммоларни четлаб ўтиши ҳақида маслаҳат бериш; -

Ўсмирларнинг ўз «мен»ини шакллантириб, ўзига ҳурмат билан қарашни, ўз устида ишлашни, ўзидаги камчиликларни амалда тузатиш кўникмаларини шакллантиришни ўзгартириш. Девиант хулқли ўсмирлар ва ўсмирлар ҳуқуқбузарлар билан яқка тартибдаги коррекция ишларини қуйидаги услубларда олиб бориш тавсия этилади: 1. «Психотерапевтик ойна» воситаси – ўзини ташқаридан кўриш- га имконият яратиб, шартли равишда ўзини тушунишни ривож- лантириш; 2. «Муқобил йўллар» воситаси – нотўғри ахлоқ-одоб меъёр- ларини намоён қилган ўсмирга тўғри йўл кўрсатиш; 3. «Ўрнига-ўрин» воситаси – характерида, феъл-атворидаги бўшанглик, ирода ва кучли психологик қувват кабилар билан ўрнига- ўрин алмаштириш, тўлдириш таклиф қилинади; 4. —Ижобий ижтимоий фаолиятни сингдириш|| воситаси – психологнинг салбий дунёқарашни ўзгартириб, ижобий фикр- лашга таъсир қилиши; 5. «Маънавий иммунитет ҳосил қилиш» усулинамунавий, идеал ахлоқмеъёрларига эга бўлишни мактабдан, ҳаётдаги мисоллардан келтириш, баъзи инсонларнинг салбий таъсирига қарши иммунитет ҳосил қилиш; 6. «Кўрсатмалар, қоидалар» усули – оилавий психологик терапия воситасида оила аъзоларининг қилиши керак бўлган ишлари қонун-қоидасини белгилайди. Кўрсатмалар турлича бўлиши мумкин: нимадир қилиш, ниманидир қилмаслик. Бу қонун-қоидалар тўғри ва қарама-қарши кўринишдаги қонун-қоидалар; 7. «Ишонтира олиш» воситаситаъсир ўтказиш сифатида ҳаракатланаётган инсон – психолог ёки педагогнинг бошқа таъсир этувчи инсоннинг хулқига, ўзига бўлган муносабатига, бошқаларга бўлган муносабатига, муаммони яхшиликча ҳал қилишга хизмат қилувчи ахборот воситаси; 8. «Ижтимоий меъёрларнинг тўғриланиши» воситаси – инсоннинг шахсий шаклланган дунёқарашлари, хусусан, «ўқишга, ишга», «ўзига» «бошқаларга» «келишмовчиликлар»га бўлган қарашларини тўғрилаш. Қуйидаги ишлар тавсия этилади. 1. Девиант хулқли ўсмирларнинг хулқини ўзгартириш мураккаб, улар ижобий ўзгартиришларга турлича қаршилик билдиришади. Шунинг учун девиант хулқли ўсмирни қайта тарбиялаш учун уларда

иҷобий томонга ўзгарти-ришни хоҳлаш туйғусини уйғотиш жуда муҳим. 2. Иҷобий ўзгаришларни ишташ ҳиссини уйғотиш, уни риво-жлантириш учун психологик маслаҳатлар, тренинглари катта аҳамиятга эга. Тўғридан-тўғри қуйидаги саволлар билан ўсмирга мурожаат қилиш ҳам фойдадан холи эмас: «Хулқингизнинг ёмон хислатлари нимада?», «Ёмон хулқингиздан ўзингиз ҳам азият чекасизми?», «Кимга қандай зарар етказдингиз?», «Ўз хулқингиздаги қусур-лардан ўзингиз халос бўла оласизми?», «Хулқингизни ўзгартириш керакми?». Шунингдек, девиант хулқнинг аянчли оқибатлари ҳақида га-пириш ҳам даркор. Девиант хулқли ўсмирни ўз қилмишларининг ёмон оқибатлари ҳақида иқроп бўлишга ундаш ҳам профилактик ишларнинг бир қисмидир. Агар бунга ўсмир рози бўлмаса, девиант хулқнинг аянчли оқибатлари таъсирини атрофдаги одамлар мисо-лида таҳлил қилиш мумкин. Маслаҳат бераётган психолог ўз миқдорини гуноҳ, уят, алам, оғриқ, дард, нафрат, ғазаб, ожизлик, азобланиш туйғуларда очиқ иқроп бўлишга ўргатади. 3. Ўсмирни келажакни девиант хулқ билан ва усиз қарши олиш ҳолатларини тасвирлашга чақириш яхши натижа берадиган психологик воситадир. Масалан, психолог миқдорга унинг келажакдаги ҳаётини тасвирлашда спиртли ичимликларни аянчли оқибатларини кўриш ва фарз қилишга чорлаши керак. Психолог [психолог] ёки психотерапевт нафақат фикрлашга, балки ўз ҳис-ҳаяжонини ифода қилиб, олишга ҳам ўргатади. Ўз келажакини тасвирлаш учун ке-ракли ибораларни топа билиш фойда беради. Агарда, ўсмир ўз девиант хулқисиз келажакини тасвирлаганда, иҷобий ҳистуйғуни намоён қилса, демак, шундай хулққа эришиш чора-тадбирлари дастурини тузиш мақсадига мувофиқ бўлади. Ўзаро тушунишга эришилса, келишув асосида психотерапевтик муолажаларни олиб бориш ўсмирда бутун муолажа даврида мақсадга интилиб туришни таъминлайди. Келишув оғзаки ёки ёзма контракт усулида тузилиб, унда фаолиятнинг мақсади, усули, шарт, муддати, шунингдек ўзаро манфаатли нуқталари белгиланади. Тарафлар барчаси контракт шартини бажаришга масъул. Контракт шартлари бузилса, нима бўлишни тарафлар келишиб олган

бўлиши керак. 4. Мижознинг муаммосини ишлаб чиқиш асосий устувор вазифадир. Мижоз маслаҳат берувчи ёрдамида қуйидаги саволларга жавоб беришга ҳаракат қилиши керак. «Унинг ёмон хулқ-атвори намоёиш қилишдан мақсади нима?» «Бундан қандай қониқиш ҳосил қилади?», «Девиант хулқдан озод бўлиб, у нимани йўқотади?». Бу саволларга жавоб беришга ўсмир қийналиши мумкин. Агар ўсмир очиқ мулоқотга, ичидаги ҳис-туйғуларни намоёиш қилишга қаршилиқ қилса, ўзини ўрганишнинг бошқа усуллардан фойдаланиш мумкин. Масалан, бу «мен ва гиёҳвандлик», «гиёҳванд моддаларсиз ҳаёт» мавзудаги расмлар бўлиши мумкин. 5. Агар шахс қатъий туриб муаммоларни инкор этиб, яхши томонга ўзгаришни истамаса, фаол бўлганларга мурожаат қилинади. Унинг оиласи ва референт гуруҳи [унга таъсир қилувчи одамлар] бунда ҳамкор бўлишлари керак. Кўпчилик бўлиб, унга таъсир қилиш ўз самарасини беради. Бунинг учун девиант хулқли ўсмирга қадрли бўлган инсонлар йиғилади. Йиғилганлар суҳбатга алоҳида тайёргарлик кўришади. Бунда турли меъёрдан чекинишларни яққол намоён қилувчи ҳаётий мисоллар келтирилади. Уларнинг фожиявий якуни гапириб берилади. Ўсмир билан ишлашдан аввал унга таъсир этувчи гуруҳ репетиция ўтказиб олади. Бу жараёни шундай ташкиллаштириш лозимки, барча девиант хулқли ўсмирлар учун обрўга эга гуруҳ вакиллари таъсир кучига эга бўлган гапларни ишлатиб, ўсмирнинг ўзини танқид қилмаган ҳолда, қайта тарбияласинлар. Кейинчалик ўсмирга тузалиш имко- ниятини берувчи исталган воситани танлаш имкониятини бериш керак. Баъзи ҳолларда, нечоғлиқ оғир бўлса ҳам ўз холига қўйиш усули ҳам натижа бериши мумкин. Усулнинг маъноси ўсмирнинг хулқига, хулқ-атвор оқибатларига ўзини масъул ва жавобгар қилиш. Шунингдек, ўсмирга таъсир қилишнинг барча усулларини тўхтатиб, уни қўллашдан умуман юз ўгириш. Шу дақиқалардан бошлаб, инсон ўзини-ўзи эплай олиши керак, йўқса, ачинарли бўлса ҳам оиласи ундан воз кечиши ҳам мумкин. Бу усулдаги ишларни олиб боришда атрофдагилар ўсмирга қаттиққўллик билан қарашлари даркор. Унинг гапларига ишончсизлик

билдириб, ёрдам бермай кўйишлари керак. Агар у оила кучоғида яшаб колса, унинг талабларини фақат оила тарбиячиларига бўйсунсагина бажариш керак. Масалан, у гиёҳванд моддаларини истеъмол қилишини давом эттирса, уни маълум муддатга пул ва бошқа эҳтиёжларини қониқтиришдан воз кечишларини билдиришлари керак. Ота-она гиёҳванд ўсмирга ҳатто жазо тариқасида овқат беришдан, бошпана беришдан воз кечиши мумкин. Баъзи ҳолларда ўсмир маҳсул ёрдамга рози бўлади. Девиант хулқли ўсмирлар билан ишлашда уларни тузатиш, тўғрилаш давомида ўсмир хулқини келиб чиқиши сабабларини билиш керак. Мутахассис–психолог ўз миқдори керакли бўлган усул ва воситаларини таклиф қиладики, бу воситалар ижобий ўзгаришларини олиб келсин. Албатта ўсмир билан психолог ҳамкорликда фаолият олиб бориши учун орадаги муносабат ҳалолликка, жавобгарликка, масъулиятликка, бир-бирини қўллаб-қувватлаш, ҳурмат қилишга асосланган бўлиши лозим

Хулоса:

Ўсмир ёшида оилавий муносабатларни соғломлаштириш кўп жиҳатдан ота-оналарни психопедагогик билим, кўникма ва малакаларга эга бўлишларини талаб қилади. Айниқса ота-она ўзларини ибрат-намуна қилиб кўрсатишлари, тарбияда тил ва дил бирлиги болада ижобий хислатларни шакллантиради. Боланинг жиноятчи бўлишида, унинг қонунга нисбатан ижобий ёки салбий ёндошишида ота-онасининг, устозларнинг тарбияси муҳим аҳамият касб этади. Бу ўринда болани назоратсиз қолдирмаслик, бола билан гўё дўстона муносабат ўрнатиш, уни эшитиш, фикр мулоҳазаларини таҳлил этиш, холисона баҳолаш, керакли ўринларда фарзанд билан маслаҳатлашиб, келишиб иш юритиш нафақат ота-онанинг балки бутун бир жамиятнинг бурчи ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси;

Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси;

Громова О. Н. Конфликтология. М.: (Изд-во) 1993.

Ғозиев Э.Ф. —Психология. Тошкент 1994.

И.М. Хакимова — “Девиант хулқ-атвор психологияси” (ўқув қўлланма)

Тошкент – 2014

www.tatu.uz